

Een archeologisch relict onder de loep: de Dooriksberg te Zandbergen/Denderwindeke

Sam DE DECKER

“Bij de kerk stond een hoge versterking, die naar de mode van de tijd was gebouwd. Immers, in die streek is het de gewoonte van de rijkste en adellijkste mannen om een ophoging van aarde te maken en dit zo hoog als ze maar kunnen en er een zo diep mogelijke gracht rond te graven. Ze omringden de ophoging met een palissade van planken die op een zeer solide manier zijn samengevoegd. Zo maken ze een omheining die zo veel mogelijk met torens wordt geflankeerd. Binnen deze omheining bouwen ze een versterkt gebouw, dat het geheel beheerst. Men kan er dan alleen binnen langs een brug, die vertrekt van de overzijde van de gracht en tot aan de top van de ophoging reikt, en op die hoogte de toegang in de palissade bereikt.”

Met deze woorden omschreef Walter van Terwaan omstreeks 1130 de dorpskom van het West-Vlaamse Merkem. De versterking waarvan sprake overleefde de tijd niet, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Dooriksberg te Zandbergen.

“Mottige inleiding”

In de wetenschappelijke literatuur wordt doorgaans de term castrale motte gebruikt, maar omdat mottekasteel zoveel beter in de mond ligt wordt in deze bijdrage vooral het laatste gebruikt.

In beide termen zitten twee afzonderlijke begrippen vervat. Het woord motte is een Oudnederlands woord dat ook in heel wat andere talen voorkomt en dat het best wordt vertaald als ‘kunstmatige aarden ophoging’⁽¹⁾. Het begrip kasteel slaat eenvoudigweg op de (versterkte) privé-verblijfplaats van een adellijke persoon. Inderdaad, strikt gezien is een mottekasteel

niets dan een versterking die is gebouwd op een aarden ophoging. Deze grote aarden heuvels zijn dan ook hét kenmerk bij uitstek van een mottekasteel⁽²⁾.

Het mottekasteel kan worden gezien als één van de oudste vormen van kasteel en is de rechtstreekse voorganger van de beter bekende burcht.

Een mottekasteel bestaat steeds uit twee grote delen, een opperhof en een neerhof. Beide delen kunnen niet los van elkaar gezien worden en waren dus altijd aanwezig. De sites waarbij zowel opper- als neerhof zijn bewaard, zijn echter heel zeldzaam.

Het opperhof wordt steeds gevormd door een grote kunstmatige aarden heuvel met steile hellingen, die minstens twee tot drie meter hoog is, maar soms tot meer dan 15 meter in hoogte kan opklimmen. Op de top bevond zich een gebouw (meestal een houten of stenen toren,

soms ook een zaalgebouw) dat in de eerste plaats een (militaire) verdedigingsfunctie had. Hoewel men vaak van een ‘woontoren’ spreekt, werd er in praktijk zelden gewoond op het opperhof: de beschikbare ruimte was te beperkt om veel comfort toe te laten. Illustratief hiervoor is een anekdote over de motte van Beveren-Waas. Bij een belegering moest de burchtvrouw hals over kop vluchten naar het opperhof. Deze vlucht was echter zo gehaast dat ze geen tijd meer had om de koffers met kleren en proviand mee te nemen, die zich in hun vertrekken op het neerhof bevonden. Na enkele dagen moesten de belegerden zich dan ook overgeven⁽³⁾.

Het neerhof (dat soms is opgehoogd) is niet los te zien van het opperhof en bevond er zich in regel vlak naast (vaak in een 8-vorm). Hier voltrok zich meestal het eigenlijke leven: men kon er onder meer boerderijgebouwen, een kapel en andere nutsgebouwen aantreffen, zoals opslagplaatsen. Ook de

(1) J. DE MEULEMEESTER, *Archeologie van de Middeleeuwen*, in J. ART (red.), *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente?* Deel IV. *Archeologie*, Gent, 1999, p. 349-450.

(2) *Ibidem*, J. DE MEULEMEESTER, *Castrale motten in België*, in *Archaeologia Belgica* 255, Brussel, 1983, p. 199-225.

(3) J. DE MEULEMEESTER, *Archeologie van de Middeleeuwen ...*

Reconstructie van een mottekasteel.

kasteelheer zelf woonde hier dus doorgaans. In tegenstelling tot het opperhof, dat strikte vormelijke kenmerken heeft, beantwoordt het neerhof niet aan een vaste vorm.

Zowel het opper- als het neerhof waren versterkt met palissades (meestal in hout) en de hellingen waren beplant met doornstruiken. Ten slotte waren zowel het opperhof als het neerhof in regel omgracht met walgrachten van soms 20 meter breed. In sommige gevallen was er een dubbele gracht die om de eerste heen liep.

Dit alles maakte van het mottekasteel een zeer efficiënte versterking.

Er zijn dan ook weinig gevallen bekend waarbij een motte gewapenderhand werd ingenomen. Belegering bleek heel wat doeltreffender. Belangrijk was ook het symbolische aspect: het leidt weinig twijfel dat een castrale motte voor die tijd indrukwekkend was, met zijn aarden ophogingen en verdedigingselementen.

Ontstaan en verspreiding

Het is niet te achterhalen waar of wanneer het allereerste mottekasteel werd gebouwd, maar men neemt aan dat dit omstreeks het jaar 1000 was, ergens in het

westen van Frankrijk. Al snel werd de bouw van mottekastelen erg populair en verspreidde dit type kasteel zich vanuit Frankrijk over West-Europa. In Vlaanderen veronderstelt men dat de oudste mottes werden gebouwd in het westen van het land, dat toen zowel politiek als cultureel nauw aansloot bij het ontstaansgebied van het mottekasteel. In Engeland wordt dan weer aangenomen dat de mottebouw werd geïntroduceerd door Willem de Veroveraar, zoals te zien op het tapijt van Bayeux.

De bouw van mottekastelen in het Graafschap Vlaanderen vatte aan in de eerste helft van de 11de

De belegering van de motte van het Bretoense Dinan, zoals weergegeven op het tapijt van Bayeux.

eeuw, maar kende een enorme groei vanaf de tweede helft van de 11de eeuw. Niet onbelangrijk hierin was de rol van de Graven van Vlaanderen en hun directe volgelingen (de pairs, de forestiers, de kamerlingen, ...) die zowel de grenzen van het graafschap als heel wat belangrijke domeinen gingen uitrusten met vaak imposante mottekastelen.

Blijkbaar waren deze kastelen zo indrukwekkend dat ook de lagere adel op grote schaal overging tot het bouwen van mottes. In de 12de eeuw was de populariteit van de mottekastelen dermate dat alle andere kasteeltypes verdwenen waren (vlaksites, kleine ringwalversterkingen, ...). De mottebouw was een heuse modetrend geworden.

Dit hield in het Graafschap Vlaanderen aan tot ongeveer het einde van de 12de eeuw. Vanaf dan ging het in vrije val en ruimden de mottes geleidelijk aan plaats voor de stenen burchten. Aan de basis

van die verandering lagen vooral gewijzigde militaire technieken, maar ook gold bvb. de invloeden van het Nabije Oosten, onder impuls van de kruistochten.

De motte in de middeleeuwse maatschappij

De castrale motte is typisch voor de Volle Middeleeuwen (11de/12de eeuw), een periode die ook bekend staat als de feodale periode. Mottekastelen zijn dan ook kinderen van hun tijd wier ontstaan, evolutie en verspreiding niet los kan gezien worden van de middeleeuwse maatschappij⁽⁴⁾.

Eén van de grootste kenmerken van de feodaliteit is een totale versnippering van het grondgebied, onder meer door het ontbreken van een centraal gezag. Deze verbrokkeling gaf heel wat kleine heren de kans om heer en meester

te worden in een gebied (heerlijkheid). In die periode stond grondbezit dan ook gelijk aan macht en status.

Het ontstaan van de feodaliteit verloopt parallel met het ontstaan van het begrip "kasteel", zijnde de woonplaats van de heer. Aangezien de legitimiteit van deze heerlijkheden wel eens in vraag werd gesteld, was het een noodzaak dat deze woonplaatsen versterkt werden en getransformeerd tot kleine militaire bolwerken. Wellicht nog belangrijker was echter de symbolische uitstraling van het kasteel: boven alles moest het kasteel macht en gezag uitstralen, om aan iedereen duidelijk te maken wie er de macht had. En toegegeven, zelfs 1.000 jaar later maken de meeste kastelen nog steeds indruk. Er is niet veel fantasie nodig om te veronderstellen dat de middeleeuwse mens danig onder de indruk was van het fenomeen "kasteel".

In het begin van de feodaliteit (10de eeuw) werd er lustig geëxperimenteerd met versterkingen. De eerste kastelen waren vlaksites, wel reeds met de kenmerkende opperhof-neerhofstructuur. Een mooi voorbeeld is de site van Petegem-aan-de-Schelde, opgegraven in de jaren 1970⁽⁵⁾. Andere voorbeelden in de regio zijn bvb. het Gravensteen te Gent, waar in eerste instantie een zaalvormig stenen gebouw werd opgetrokken (aula)⁽⁶⁾. In sommige gevallen werd een bijkomende aarden omwalling aangelegd (zgn. kleine ringwalversterking).

Zoals hoger geschetst, verschijnen vanaf halverwege de 11de eeuw de eerste mottes. Uit tal van opgravingen blijkt dat binnen een vrij kort tijdsbestek heel wat vlaksites

(4) *Ibidem*, M. BERKERS, B. CLAES, S. DE DECKER, J. DE MEULEMEESTER, *Châteaux à motte des anciens Pays-Bas Méridionaux: un état de la question après quinze ans de silence*, in *Château Gaillard* 23, Caen, 2008, p. 21-32.
 (5) D. CALLEBAUT, *Het oud kasteel van Petegem. De Karolingische curtis en haar ontwikkeling tot de XIIIe eeuw*, in *Archaeologia Belgica* 237, Brussel, 1981.
 (6) G. VAN DOORNE, *Omtrent het Gravensteen in Gent*, Lier, 1992.

Een blik over de provinciegrens: de Burght te Bever, net als de Dooriksberg een mooi voorbeeld van een gaaf bewaard opperhof van een mottekasteel.

worden omgevormd tot een motte: de zaal van het Gravensteen wordt "ingemot" waardoor ze een kelder wordt, bij verschillende kleine ringwalversterkingen werd vastgesteld dat de binnenruimte werd volgestort met aarde. Daarnaast valt op dat alle nieuwe kastelen (en dat zijn er heel wat) van het type mottekasteel zijn (7).

Uit alles blijkt dat het een ware mode is geworden om een motte te bouwen (zie ook het citaat van Walter van Terwaan). Dit kan grotendeels verklaard worden vanuit de feodale logica, aangezien een mottekasteel een veel grotere symbolische uitstraling heeft dan een vlaksite: men keek letterlijk neer op zijn omgeving.

De teloorgang van het mottekasteel

Vanaf de 13de eeuw geraakte het mottekasteel in onbruik om geleidelijk aan plaats te maken voor de stenen burcht. Vele burchten werden dan ook opgetrokken bovenop de motte-voorganger of net ernaast (bvb. de Dooriksberg). Bij andere

mottekastelen vond men het niet meer de moeite om ze te 'renoveren' en werd de site in de loop van de Late Middeleeuwen opgegeven. Soms bleef de activiteit op het neerhof gehandhaafd en bevindt zich daar tot op vandaag een landbouwbedrijf, al dan niet met achteraan het erf een enorme aarden bult, het restant van het opperhof. In andere gevallen groeide de castrale kapel op het neerhof uit tot parochiekerk en gaat de actuele dorpskern terug tot het kasteeldorpje, dat aan de poorten van het mottekasteel verrees. Soms ligt naast de kerk nog een aarden heuvel met walgrachten omgeven, in veel meer dorpen werd het opperhof in de loop van de geschiedenis afgegraven en verkaveld. En in sommige gemeenten in Vlaanderen ligt ergens in de bossen een helemaal vergeten relict van een mottekasteel, in een zeldzaam geval met nog resterende sporen van bebouwing (bvb. in Denderleeuw, Spiere) (8).

De grootse vernieling van mottes vond echter plaats in de 19de en de 20ste eeuw. Vooral de grote infrastructuurwerken aan beken

en rivieren waren hiervoor verantwoordelijk. Zo werden de grafelijke mottes van Ninove en Aalst in het begin van de 20ste eeuw vernield bij werken aan de Dender, zonder enige vorm van documentatie. Maar ook vele kleine en minder belangrijke sites vielen in de loop van de 20ste eeuw ten prooi aan rechttrekkingen van rivieren, verkavelingen of andere ingrepen. De gevallen waarbij archeologen de kans werd geboden om op zijn minst een aantal waarnemingen te doen, zijn zeldzaam. Een mooi voorbeeld zijn de opgravingen op de Kasteelberg van Viane, opgegraven door R. Borremans in de jaren 1970 (9).

Op vandaag zijn in Vlaanderen nog een 60-tal sites gekend waar het opperhof als eminente hoogte bewaard is, in die mate dat men spreekt van een bewaard mottekasteel. Voor Oost-Vlaanderen zijn dat 16 sites (10).

Dit is natuurlijk relatief, want het slaat enkel op de aanwezigheid en conservering van het aarden opperhof. Er zijn nauwelijks voorbeelden gekend in Vlaanderen

(7) J. DE MEULEMEESTER, *Archeologie van de Middeleeuwen ...*

(8) S. DE DECKER, *Vanuit de hoogte. Een vergelijkende studie van de inplanting van castrale mottes in de provincie Oost-Vlaanderen*, proefschrift, U. G., Gent, 1998; M. BERKERS, B. CLAES, S. DE DECKER, J. DE MEULEMEESTER, *Châteaux à motte des anciens Pays-Bas Méridionaux...*

(9) R. BORREMANS, *Archeologisch onderzoek van de Kasteelberg te Geraardsbergen-Viane*, in *Het Land van Aalst*, 1982, nrs. 2-3, p. 49-116.

(10) S. DE DECKER, *Over elfenheuvelds en kabouterbergen. Een overzicht van de bewaarde mottekastelen in de provincie Oost-Vlaanderen. Kleine cultuurgidsen*. Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, Gent, 2002.

Boven: plan uit de Atlas van de Buurtwegen (1846)
Onder: verticale luchtfoto van de Dooriksberg (bovenste pijl) en het kasteel (onderste pijl) (2006).

De Dooriksberg (2008). (Foto J. De Ro)

van sites waar ook het gebouwenbestand de tand des tijds heeft doorstaan. Met uitzondering van het Gravensteen te Gent bevinden alle sites met elementen van het originele gebouwenbestand zich in het Graafschap Loon (Limburg), zoals de mottes van Brustem en Kolmont.

Het is onmogelijk om te achterhalen hoeveel mottes er ooit waren. Het toponiem 'motte' kan immers niet als leidraad worden gebruikt: heel wat laat-middeleeuwse boerderijen bevonden zich op een lichte ophoging en werden daardoor met de naam "motte" geduid. Eens het opperhof is afgegraven, is het bijzonder moeilijk om te achterhalen of de site in kwestie een mottekasteel was. Slechts na een grondige analyse van een aantal parameters kan men met een zekere graad van waarschijnlijkheid een uitspraak doen over de aard van de site (is er bvb. een adellijke familie, stamt de site uit de Volle Middeleeuwen, is er sprake van een opperhof-neerhofstructuur, is er een relatie met een zgn. "eigenkerk" ?). Waarschijnlijk telde Vlaanderen in de Middeleeuwen vele honderden mottekastelen.

De Dooriksberg

De Dooriksberg is één van de 16 Oost-Vlaamse sites die wordt beschouwd als 'bewaard mottekasteel'. Het geluk wil dat er over de Dooriksberg aardig wat gegevens bekend zijn. Dit geluk werd een stevig handje geholpen door het onderzoekswerk van Dirk Van De Perre in de jaren 1980, die een zeer grondig historisch onderzoek voerde naar de Dooriksberg en de heren van Wedergrate. Zijn bevindingen werden uitgebreid gepubliceerd in Het Land van Aalst. In het kader van ons onderzoek werd geen bijkomend historisch onderzoek uitgevoerd, waardoor uitsluitend beroep wordt gedaan op de bevindingen van Van De Perre. Wel worden deze aangevuld met vergelijkingsmateriaal uit andere sites en wordt getracht om de Dooriksberg in een regionaal kader te plaatsen.

De actuele naam "Dooriksberg" is niet eenvoudig te verklaren. Vermoedelijk is "Doorik" of "Dorent" een lokaal toponiem dat eerder op het natte karakter van de plaats duidt.

Topografische situering

Ten oosten van de dorpskern van Zandbergen bevindt zich vandaag het kasteel en het domein van de Graven de Lalaing. Achteraan het domein bevindt zich een grote aarden berg. Deze aarden ophoging is in de winter met wat inspanning te zien van op het jaagpad langs de Dender, in de zomer is de berg niet te herkennen door de dichte begroeiing. Deze kunstmatige "berg" is de Dooriksberg, het relict van het oude mottekasteel.

De Dooriksberg ligt centraal in de alluviale vallei van de Dender. De site bevond zich in oorsprong aan de binnenzijde van een sterk uitgesproken meander, waardoor de Dender zich a.h.w. rond de motte kronkelde. Deze meander werd in de tweede helft van de 19de eeuw rechtgetrokken.

Zowat 250 meter ten zuiden van de motte bevindt zich het actuele kasteel, zijnde een waterburcht die in kern opklimt tot de 15de eeuw. De relatie tussen kasteel wordt verder besproken.

Op 400 meter in vogelvlucht van de motte bevindt zich de dorpskern van Zandbergen. Dit dorpje wordt voor het eerst vermeld in de 12de eeuw. Zoals de naam van het dorp al suggereert, is dit gesitueerd op een zandige opduiking in de Dendervallei. Op zich is dit een gunstige topografische inplanting, want toegang tot de waterweg werd gecombineerd met droge voeten.

De Dooriksberg is niet toegankelijk voor publiek en bevindt zich volledig op privaat kasteeldomein. De enige toegang is langs het kasteel. Het kasteel en de motte

zijn ongeveer 250 meter van elkaar verwijderd, maar door de parkaanleg bevindt de motte zich in een directe zichtas van het kasteel.

De actuele gemeentegrens tussen Zandbergen/Geraardsbergen en Denderwindeke/Ninove loopt over het kasteeldomein. Het kasteel zelf bevindt zich op het grondgebied van Zandbergen. De Dooriksberg bevindt zich echter op Denderwindeke – uit wat verder volgt zal blijken dat dit geen toeval is.

Fysische beschrijving van de site

De Dooriksberg bestaat uit een aarden heuvellichaam van ca. 6 tot 8 meter hoogte. De heuvel meet aan de basis ongeveer 60 meter, het plateau bovenaan meet ca. 30 m in diameter. De hellingen zijn relatief steil.

De heuvel is beplant met opgaande bomen (zomereik, beuk) met weinig ondergroei. Er is geen spoor te bekennen van enige constructie of structuur.

Centraal op het plateau bevindt zich een lichte verzakking. Wellicht is dit te wijten aan (sluik)opgravingen, een jammerlijk gebeuren waarmee heel wat mottes in Vlaanderen ooit geconfronteerd zijn⁽¹¹⁾.

Deze aarden heuvel (het opperhof) wordt omgeven door een ringgracht van ca. 5 meter breed. Deze gracht is watervoerend maar erg ondiep. De gracht kan worden overgestoken over een smalle aarden berm. De gracht staat via een tweetal kleine grachtjes in verbinding met een aantal waterpartijen op het kasteeldomein.

Bij een recent terreinbezoek in het kader van deze bijdrage, werd de hele omgeving uitgekamd naar sporen van andere structuren, zoals een neerhof, sporen van

De Dooriksberg (2008). (foto J. De Ro)

omgevende grachten, gebouwsporen en zo meer. Er werd geen enkele dergelijke structuur aangetroffen; nochtans kan worden aangenomen dat zulke structuren er wel degelijk geweest zijn.

Op basis van de afwezigheid van deze laatste structuren, maar ook omwille van de smalle ringgracht, zijn we geneigd te veronderstellen dat bij de aanpassingswerken aan de Dender (ergens in de 20ste eeuw?) aanzienlijke vergravingen plaatsvonden rondom de motte. Een vergelijking van de primitieve kadasterkaarten uit de 19de eeuw en het actuele kadaster, leert althans dat de Dooriksberg oorspronkelijk was gebouwd in een sterke meander van de Dender, die op vandaag verdwenen is door rechtbrekking van de Dender. Uit het feit dat de afgesneden meander niet als relict werd bewaard, kan geconcludeerd worden dat deze werd opgevuld met grond, wellicht afkomstig van de graafwerken in het kader van de nieuwe Denderloop. Het lijkt niet onwaarschijnlijk dat de overvloedige grond in de omgeving

werd verspreid en hierdoor alle aanwezige structuren bedekte. In dit licht is het een klein wonder dat het opperhof dit heeft overleefd, er zijn genoeg voorbeelden bekend waar de motte mee werd vergraven.

Het actuele kasteel van graaf de Lalaing is een waterburcht met een kern die dateert uit de 15de eeuw.

Historische gegevens

In 1229 duikt de motte voor het eerst op in de historische (geschreven) bronnen. Uit deze teksten blijkt dat Otto I van Trazegnies ($\pm 1180 - 1230$) tussen 1215 en 1230 een castrum laat bouwen aan de oever van de Dender. Uit het feit dat hij in 1230 een kapelanie sticht met missen die moeten opgedragen worden in het kasteel aan de Dender, kan worden afgeleid dat dit castrum omstreeks 1230 is afgewerkt⁽¹²⁾.

In de eeuwen die volgen wordt het kasteel meermaals vermeld in historische teksten. Zo wordt het testament van Otto I in 1230 opge-

⁽¹¹⁾ A. DE LOË, *Fouille dans une tertre à Santbergen*, in *Annales de la Société d'Archeologie de Bruxelles*, 1989, p. 32.

⁽¹²⁾ D. VAN DE PERRE, *De Berg en het Hof van Wedergrate te Denderwindeke*, in *Het Land Van Aalst*, 1986, nrs. 5-6, p. 245-265.

steld op de motte en is er meerdere malen sprake van het castrum of castellum van Wedergrate. Er zijn helaas geen historische gebeurtenissen gekend waarbij het kasteel een voorname rol gespeeld zou hebben; evenmin zijn na 1230 akten of andere documenten bekend die opgesteld zijn in het kasteel. Op basis hiervan stelt Van De Perre dat de nazaten van Otto I vermoedelijk weinig interesse hadden in dit kasteel en de voorkeur gaven aan één van hun andere kastelen⁽¹³⁾. Waarschijnlijk werd het kasteel na de dood van Otto I dan ook vooral bewoond door een conciërge of vertegenwoordiger van de heer.

Otto I van Tragzegnies (bijgenaamd "de Oom") was een telg uit het oude adellijke geslacht van Silly. Zowel van vaders- als van moederszijde ontving hij tijdens zijn leven een aantal kleinere heerlijkheden. Dit amalgaam vulde hij aan met territoria die hij op andere manieren kocht of verwierf. Zo bezat hij onder meer domeinen in Denderwindeke, Appelterre-Eichem, Meerbeke, Pollare, Neigem, Court-saint-Etienne, Abéchies, Perwez, Aspelare, ...⁽¹⁴⁾. Omdat blijkbaar ook Otto door het bos de bomen niet meer zag en ook omdat hij niet gespaard was van enige ambitie, trachtte hij lijn te krijgen in deze bonte verzameling. Hij stichtte het huis van Wedergrate (of Contrecoeur), dat als doel had om al deze verspreide domeinen in één nieuwe heerlijkheid te bundelen⁽¹⁵⁾. Uiteindelijk werd het Land van Wedergrate pas in 1468 tot heerlijkheid verheven, wat Otto I en zijn nazaten echter niet belette om de naam Wedergrate hoog in het vaandel te voeren – in die mate

dat zelfs de oude naam "de Tragzegnies" naar de achtergrond werd geschoven.

Bij een nieuwe heerlijkheid hoorde niet alleen een nieuwe naam (Wedergrate), een nieuw wapenschild, een nieuwe strijdkreet, maar ook ... een nieuw kasteel. Van De Perre veronderstelt dat de Dooriksberg dan ook in de eerste plaats een symbolische functie had, als één van de bindingsfactoren van het nieuwe huis van Wedergrate⁽¹⁶⁾. Dit verklaart onmiddellijk de conservatieve bouwstijl: in 1230 is de mode om een mottekasteel te bouwen in Zuid-Oost-Vlaanderen al een tijdje over zijn hoogtepunt heen, moderne heren bouwden een (stenen) burcht. Daarentegen staat een mottekasteel voor traditie, oude afstamming en wellicht ook degelijkheid. Door een mottekasteel te bouwen wilde Otto I duidelijk een stukje legitimiteit afkopen en respect afdwingen. Tegelijkertijd kan het nauwelijks verbazen dat zijn nazaten veel minder geïnteresseerd waren in een dergelijk ongeriefelijk en ouderwets kasteel, maar de voorkeur gaven aan de meer comfortabele burcht van bvb. Neigem⁽¹⁷⁾.

De keuze voor de locatie van de inplanting van het nieuwe kasteel leert ons ook iets over de intenties van Otto I. Het mottekasteel ligt immers bijzonder excentrisch, bijna aan de uiterste rand van de bezittingen van Wedergrate. Vooreerst lag de motte in een meander van de Dender, zodat het kasteel bijna langs drie zijden omgeven was door de rivier. Dit maakte dat de volledige waterweg beheerst kon worden. Dit was duidelijk geen afgeleide maar een

hoofddoel. Rivieren waren immers de snelwegen van de Middeleeuwen; transport over water (d.m.v. platschuiten) was heel wat comfortabeler en veiliger dan over de weg.

Opvallend is ook het feit dat het kasteel is gesitueerd op 400 meter van de dorpskern van Zandbergen, een dorp dat niet behoorde tot de bezittingen van Wedergrate en dat reeds bestond op het moment dat Otto I zijn kasteel bouwde. De economische betekenis van Zandbergen was niet gering. Uit een analyse van historische en landschappelijke bronnen blijkt duidelijk dat het dorpje gesitueerd was aan een oude voorde of oversteekplaats over de Dender en de moerassige Dendervallei. Het is geweten dat dergelijke voordes belangrijke economische knooppunten zijn (kruispunt waterweg – landweg) en daarom bijzonder aantrekkelijk zijn voor bewoning. Dit maakt dat de oorsprong van een dorp of gehucht op deze plek wellicht ver opklimt in de tijd. De inplanting van het kasteel van Wedergrate (Dooriksberg) is dan ook een uitermate offensieve inplanting die niet alleen de controle over de Dender voor ogen had, maar ook het handelsverkeer over land, door de voorde te Zandbergen te controleren of imponeren⁽¹⁸⁾. Het schijnbare grillige verloop van de gemeentegrens ter hoogte van de site is dan ook geen toeval, want het geeft eerder de grens aan van de bezittingen van Wedergrate, die ook een groot deel van Denderwindeke omvatten.

Over het tijdstip van de vernieling van het mottekasteel zijn we slechts indirect ingelicht. Er is een 17de-eeuwse kopie bewaard van

⁽¹³⁾ *Ibidem*.

⁽¹⁴⁾ D. VAN DE PERRE, *De geschiedenis van Denderwindeke. Deel II: de middeleeuwse heren (ca. 1100-1487)*, in *Het Land Van Aalst*, 1992, nr. 1, p. 1-70.

⁽¹⁵⁾ *Ibidem*.

⁽¹⁶⁾ D. VAN DE PERRE, *De Berg en het Hof van Wedergrate...*

⁽¹⁷⁾ *Ibidem*.

⁽¹⁸⁾ S. DE DECKER, *Vanuit de hoogte. Een vergelijkende studie...*

Het kasteel van Zandbergen (Hof van Lier), gezien van op de Dooriksberg. (Foto J. De Ro)

een landboek uit 1468, waarin werd gesteld dat het castrum werd vernield in de Vlaamse oorlogen. Van De Perre identificeert deze Vlaamse oorlogen met de Vlaams-Brabantse oorlog van 1356 om de successie van het Hertogdom Brabant⁽¹⁹⁾. Hierbij vielen Vlaamse legers onder leiding van Lodewijk van Male het Hertogdom Brabant binnen. Aangezien de heren van Wedergrate uitgesproken Brabants waren, is het niet onwaarschijnlijk dat hun kasteel werd vernield. In elk geval worden op het einde van de 14de eeuw de kapelanieën verplaatst.

Opvallend is de nabijheid van het kasteel van Zandbergen, actueel eigendom van de graven de Lalaing⁽²⁰⁾. Dit kasteel wordt voor het eerst vermeld in 1429,

dus ongeveer een halve eeuw na de waarschijnlijke verwoesting van het kasteel van Wedergrate. Rekening houdend met het feit dat een kasteel bouwen niet op één dag gebeurt, lijkt het waarschijnlijk dat de vernieling van de Dooriksberg en de bouw van het kasteel van Zandbergen bijna naadloos op elkaar aansloten.

Als eerste heer van het kasteel van Zandbergen wordt Willem van Oisy genoemd, heer van Zandbergen⁽²¹⁾. Het feit dat dit kasteel zich actueel op het grondgebied van Zandbergen bevindt, is geen toeval. Uit deze inplanting en uit de chronologische opeenvolging van vernieling versus bouw, kan worden afgeleid dat de heren van Zandbergen er alle belang bij hadden om kost wat kost te vermijden dat de heren van Weder-

grate een nieuwe versterking zouden bouwen op de puinen van de Dooriksberg.

Blijkbaar slaagden zij in hun opzet: in 1657 werd de Dooriksberg door de heren van Wedergrate omwille van financiële problemen verkocht aan de heren van Zandbergen.

De Dooriksberg vanuit een breder perspectief

Zoals hoger gesteld hoort de Dooriksberg thuis in het (korte) rijtje van mottekastelen waarbij het opperhof bewaard is. Helaas is de rest van de site verdwenen, anders zou de waarde van het geheel heel wat hoger zijn.

Louter vormelijk is de site een typevoorbeeld van een mottekas-

⁽¹⁹⁾ D. VAN DE PERRE, *De Berg en het Hof van Wedergrate...*

⁽²⁰⁾ R. CROMPHAUT, *Zandbergen onverzonnen. De geschiedenis van Zandbergen, Dendermonde, 1996.*

⁽²¹⁾ D. VAN DE PERRE, *De Berg en het Hof van Wedergrate...*

Het kasteel van Zandbergen bij Sanderus. Bemerkt de Dooriksberg op de achtergrond.

teel en daarom niet zo uitzonderlijk in Vlaanderen ⁽²²⁾. Nochtans is de motte niet alleen lokaal, maar ook vanuit een breder perspectief een bijzonder interessante site.

Reden hiervoor is het verhaal en de beweegredenen van Otto I om hier zijn kasteel te bouwen, wat op een ongeziene manier het middeleeuwse denken illustreert. Daarbij komen nog eens alle details die bewaard, gekend of herkenbaar zijn, gaande van de gemeentegrenzen, de aanwezigheid van het kasteel van de heren van Zandbergen, de relatie met het nabije dorp, Het geheel van archeologische, historische en landschappelijke data maakt dat deze site bijna exemplarisch is voor een verhaal over de feodaliteit in Vlaanderen.

niet alleen werden het neerhof en andere eventueel aanwezige structuren onherroepelijk vernield, ook is de site niet zichtbaar of toegankelijk en is er geen enkele vorm van beheer. Nochtans biedt deze site tal van mogelijkheden om ook een breder publiek in te wijden in dit verhaal, met het nodige respect voor de privacy van de kasteelbewoners. Een aangepast beheer zou hier met heel weinig inspanningen snel tot resultaat kunnen leiden...

Sam DE DECKER
sam.dedecker@rwo.vlaanderen.be

Enig minpuntje in het hele verhaal is de actuele beleving van de site:

⁽²²⁾ M. BERKERS, B. CLAES, S. DE DECKER, J. DE MEULEMEESTER, *Châteaux à motte des anciens Pays-Bas Méridionaux...*